

1.02 Pregledni znanstveni članek

UDK 330.34:622.34(497.4-17-89)

Prejeto: 22. 1. 2008

Jasna Fischerdr. zgod., znanstvena svetnica v pokoju, Hudovernikova 4, SI-1000 Ljubljana
e-pošta: jasna.fischer@guest.arnes.si

Gospodarski razvoj slovenske Koroške v zadnjih desetletjih pred razpadom habsburške monarhije

IZVLEČEK

Gospodarski razvoj slovenske Koroške je bil pred prvo svetovno vojno intenziven in ta odmaknjeni del slovenskega narodnostnega ozemlja ni prav nič zaostajal za drugimi pokrajinami na Slovenskem. To nam potrjujejo tudi statistični podatki, saj je tesno sledila Primorski s Trstom, ki se je razvijala najhitreje. Osnova tega razvoja so bili obrati v dveh industrijskih panogah, rudarstvu in kovinski industriji, ter intenzivnejše izkoriščanje gozdnega bogastva. Dva obrata, rudnik svinca v Mežici in jeklarna grofov Thurnov na Ravnah sta se v tem obdobju intenzivno modernizirala in postala pomembna tudi na celotnem slovenskem ozemlju. Z velikimi vlaganji v posodobitve sta se uspešno branila pred krizami, ki je bila predvsem v devetdesetih letih 19. stoletja globoka in usodna za veliko železarno na Prevaljah.

KLJUČNE BESEDE

Koroška, 19. stoletje, gospodarski razvoj, industrializacija, rudarstvo, železarstvo, prebivalstvo

SUMMARY

ECONOMIC DEVELOPMENT OF THE SLOVENE CARINTHIA IN THE DECADES BEFORE THE DISINTEGRATION OF THE HABSBURG MONARCHY

The economic development of the Slovene Carinthia was before World War I intensive; this distant part of Slovene national territory was not at all lingering behind the rest of Slovene provinces. Statistical data prove so as Carinthia followed tightly the Primorska region with Trieste, which was developing most rapidly. The bases of the development were plants in two industrial branches, mining and metal industry, and intensive exploitation of forests. Two industrial plants, the lead mine in Mežica and the steelworks of the Thurn counts at Ravne were in that period intensively modernised and became significant for the entire Slovene territory. With huge investments in modernisation they fought successfully against crises, which was particularly in the 90ies of the 19th century fateful for the ironworks in Prevalje.

KEY WORDS

Carinthia, 19th century, economic development, industrialisation, mining, ironworks, population

Slovenska Koroška, ki se je po razpadu habsburške monarhije začela počasi oblikovati v zavesti Slovencev kot nova koroška pokrajina v prvi Jugoslaviji, se razprostira v dolinah rek Meže in Mislinje v celotnem njunem porečju ter delu porečja reke Drave med novo mejo prve Jugoslavije in Republike Avstrije do Ožbolta. Po upravni ureditvi Avstro-Ogrske je to ozemlje do razpada monarhije sodilo v sodni okraj Pliberk v okrajnem glavarstvu Velikovec in v sodna okraja Slovenj Gradec in Radlje v okrajnem glavarstvu Slovenj Gradec. Zaradi prikaza rezultatov popisov prebivalstva v uradnih statističnih publikacijah ni mogoče izračunati natančnega števila prebivalstva v navedenih treh sodnih okrajih, temveč za vse osebe, ki so živele v okrajnih glavarstvih Velikovec in Slovenj Gradec. Žal se v okrajnem glavarstvu Velikovec ne da posebej navesti podatkov za sodni okraj Pliberk, ki je poleg samega Pliberka zajemal vso Mežiško dolino, pa tudi nekaj krajev na slovenskem narodnostnem ozemlju, ki so po razpadu Avstro-Ogrske ostali v Republiki Avstriji. Dejstvo je, da zajamemo tudi osebe na slovenskem narodnostnem ozemlju, ki so po letu 1918 ostale izven državnega okvira prve Jugoslavije. Res pa je tudi, da je bila večina sodnega okraja Pliberk v Mežiški dolini in je tako statistična napaka dokaj majhna. K sreči vemo, da je v letu 1869 v sodnem okraju Pliberk živelo skoraj 39% vsega prebivalstva okrajnega glavarstva Velikovec, ki je štel še tri sodne okraje, Dobro ves, Železno Kaplo in Velikovec. V okrajnem glavarstvu Slovenj Gradec zajamemo poleg sodnih okrajev Slovenj Gradec in Radlje še sodni okraj Šoštanj, ki leži južno od Hude luknje. V sodnem okraju Slovenj Gradec in Radlje je istega leta živelo dobre tri četrtine, 75,58% vseh oseb iz okrajnega glavarstva Slovenj Gradec. Ena četrtina je namreč živela še v sodnem okraju Šoštanj. Ob predpostavki, da se razmerja med številom prebivalstva v omenjenih treh sodnih okrajih v popisnih letih niso bistveno spreminjala, lahko ocenimo, da je na tem območju po popisih prebivalstva leta 1869 živelo nekaj več kot 50.000 oseb, leta 1880 skoraj 52.000 oseb, leta 1890 več kot 47.900 oseb, leta 1900 več kot 45.800 oseb in leta 1910 dobrih 46.000 oseb. Podatki nam razen leta 1880 kažejo upadanje števila prebivalstva. Padci so majhni, toda trend upadanja je kljub zelo majhnemu dvigu v letu 1910 trden. V celoti je število prebivalcev na slovenskem Koroškem v dobrih štirih desetletjih upadlo za dobrih osem odstotkov. Zanimivo pa je, da je v tem času upadlo število prebivalcev v vseh sodnih okrajih okrajnega glavarstva Velikovec za dobra dva odstotka, v okrajnem glavarstvu Slovenj Gradec pa se je povečalo za skoraj 10 odstotkov.¹ Povečanje števila prebivalstva je opazno manjše, kot se je v istem obdobju povečalo število prebivalstva na slovenskem

etničnem ozemlju, kjer je naraslo za skoraj četrtino.²

Pri raziskovanju družbene in gospodarske zgodovine je pomemben kazalec poklicna členitev v štiri osnovne statistične razrede. Porazdelitev prebivalstva med razred A: kmetijstvo, gozdarstvo, lov, ribolov; razred B: obrt in industrija; razred C: storitvene dejavnosti (trgovina, promet, banke in kreditni zavodi, zavarovalnice, hišne službe) ter razred D: vojaštvo, javne službe, svobodni poklici, rentniki, podpiranci, osebe v zavodih in poklicni pripravi ter osebe brez poklica ali brez navedbe poklica, nam podrobneje pokaže smer razvoja in vpliv velikih družbenih procesov, kot sta na primer beg z zemlje in industrializacija.

Tabela številka 1: poklicna porazdelitev v okrajnih glavarstvih Velikovec in Slovenj Gradec po statističnih razredih

razred A: kmetijstvo, gozdarstvo, lov

Okr. glavarstvo	1869	1880	1890	1900	1910
Velikovec	24.614	39.266	36.876	34.413	32.115
Slov. Gradec	22.882	27.512	32.654	32.159	30.289

razred B: obrt in industrija

Okr. glavarstvo	1869	1880	1890	1900	1910
Velikovec	5.123	10.400	10.359	9.761	10.589
Slov. Gradec	2.656	4.972	5.526	7.056	6.703

razred C: promet, trgovina, banke, zavarovalnice

Okr. glavarstvo	1869	1880	1890	1900	1910
Velikovec	332	1.010	1.496	1.779	3.122
Slov. Gradec	292	435	946	1.567	2.270

razred D: javne službe, svobodni poklici

Okr. glavarstvo	1869	1880	1890	1900	1910
Velikovec	2.084	1.813	4.829	5.263	5.602
Slov. Gradec	1.791	1.216	3.140	3.229	4.158

Vsak primarni vir, ki ga zgodovinar uporabi, ima svojo verodostojnost, ki pa ni nujno vedno zanesljiva in predvsem ne primerljiva. To velja tudi za statistične vire, ki so lahko še posebno problematični zaradi načina obdelave podatkov in njihove predstavitve. Historični demografi imajo posebne težave zaradi načina obdelave in predstavitve zbranih podatkov. V naši predstavitvi ni nobenih problemov za leta med 1890 in 1910, ker so avstrijski statistični uradniki poenotili objavo gradiva ljudskih popisov. Problemov je več za čas med letoma 1869 in 1880

¹ Avstrijske poklicne statistike 1869–1910.

² Gl. Fischer, *Družba, gospodarstvo, prebivalstvo*, str. 122–123.

na različnih ravneh. Globlje ko gremo v podrobnosti, večje so težave. Največje razlike so v načinu obdelave in njihovi predstavitvi predvsem za leti 1869 in 1880.

Za leto 1869 so uvedli kategorijo "oseb brez določenega dela ali zasluzka". Vanjo so šteli skupaj za obe okrajni glavarstvi 32.377 oseb. Tako so zmanjšali število aktivnih in vzdrževanih oseb v vseh poklicnih razredih. Na statističen način so znižali število oseb v vseh statističnih poklicnih razredih. Posredno lahko sklepamo, da so v to ohlapno opredeljeno skupino šteli osebe, ki so navedle, da so bili dninarji in vzdrževane osebe, ki bi sicer morali biti razporejeni po vzoru iz let po letu 1890 v posamezne poklicne razrede. Manj težav imamo z letom 1880, ker so posebej šteli le poklicno skupino dninarjev v vseh poklicnih razredih, ne pa tudi vzdrževanih oseb. Statistično odstopanje je v tem primeru bistveno manjše, saj gre le za 7.591 oseb. Tak način obdelave podatkov v poklicni statistiki nam hudo popači sliko predvsem v obeh številčno najmočnejših poklicnih razredih, v kmetijstvu, lovu in ribolovu ter v obrti in industriji. Porast med letoma 1869 in 1880 je izjemno velik in je posledica statistične obdelave, ne pa dejanskega razvoja obeh gospodarskih panog. Vedeti namreč moramo, da sta obe gospodarski dejavnosti zaposlovali večino oseb, ki so navedli, da so dninarji. Z omejitvami, na katere sem opozorila, ugotavljamo, da se je število oseb, ki so se preživljale s kmetijstvom, lovom in ribolovom med letoma 1869 in 1910 zmanjševalo, medtem ko je število oseb v obrti in industriji v istem obdobju naraščalo. V prvi skupini je padlo s 94,9% od vsega prebivalstva na 65,8%, v drugi pa naraslo z 8,4% na 18,2%. Slovenska Koroška je kljub krizi kot posledici neugodne prostorske razporeditve in časovnega ritma izgradnje železniškega omrežja, ki je prizadela železarstvo na Slovenskem v devetdesetih letih 19. stoletja in tudi slovenski Koroški ni prizanesla, kljub vsemu v tem obdobju obdržala skupaj s Primorsko najvišji delež prebivalstva, ki sta ga preživljali obrt in industrija.³

Poklicni razred C, v katerega so bile uvrščene trgovina, kopenski in vodni promet, banke in zavarovalnice, je preživljal dokaj majhen delež prebivalstva slovenske Koroške. Stopnje rasti so bile nizke, med popisnimi dekadami je število oseb v tej raslo za odstotek razen v desetletju 1900–1910, ko je poraslo za dobra dva odstotka. Tako so storitvene dejavnosti preživljale leta 1869 komaj dobrega pol odstotka vsega prebivalstva pokrajine, leta 1910 pa dobrih pet in pol odstotka. Zanimivo je, da se je pokazala v visokih indeksih rasti izgradnja železniške proge po dolini Drave med Mariborom in Prevaljami s povezavo do Celovca v letu 1863 ter

dograditev železniške proge med Celjem in Dravogradom v letu 1899.

Poklicni razred D je združeval osebe v javnih službah, vojski, žandarmeriji, svobodnih poklicih, osebe, ki so bile v šolah in zavodih, rentnike in hišne lastnike. Njihovo število se je v desetletjih med 1869 in 1910 povečalo za dobrih 6 odstotkov od vsega prebivalstva.

Tabela številka 2: Preglednica porazdelitve prebivalstva po statističnih poklicnih razredih⁴

Leto	razr. A	%	razr. B	%	razr. C	%	razr. D	%
1869	47.489	51,58	7.779	8,44	546	0,59	3.875	4,20
1880	66.778	70,61	15.372	16,25	1.445	1,53	3.029	3,20
1890	69.530	72,56	15.885	16,58	2.442	2,55	7.969	8,32
1900	66.527	69,91	16.817	17,66	3.346	3,51	8.492	8,92
1910	62.401	65,79	17.292	18,16	5.392	5,68	9.760	10,29

V tabeli številka 2 so pregledno prikazani združeni podatki za vse štiri poklicne razrede. Preglednica nam najlepše pokaže metodološke probleme pri uporabi objavljenih avstrijskih statističnih podatkov. Največja odstopanja so za leto 1869, precej manjša pa že za leto 1880. Za naslednje tri popise teh težav ni več. Če pogledamo stopnje rasti med letoma 1869 in 1910, dobimo nenavadno visoke indekse, v razredu A 131,4, v razredu B 222,3, v razredu C kar neverjetnih 987,5 in v razredu D 251,9. Bolj realno sliko prikažejo indeksi rasti med letoma 1890 in 1910: v razredu A je indeks 89,7, v razredu B 108,8, v razredu C 220,8 in v razredu D 122,5. Izstopa predvsem podatek za storitvene dejavnosti, ki je velik zaradi dograditve železniških in cestnih povezav slovenske Koroške z drugimi deli slovenskega ozemlja.

Tri doline slovenske Koroške so imele vsa zadnja desetletja življenja v habsburški monarhiji zelo razvite dejavnosti v rudarstvu in industriji. Tam so obratovala velika podjetja tudi v okviru celotne avstrijske polovice države, v Cisltvaniji, ne samo v slovenskem etničnem prostoru. To so bili rudnika svinca in cinka v Mežici, premogovnik v Lešah, jeklarna na Ravnah, kovinski obrati na Muti in Mislinji, tovarna kos ter tovarna usnja v Slovenj Gradcu.

Pri orisu gospodarskega razvoja slovenske Koroške v desetletjih pred razpadom habsburške monarhije se bom osredotočila predvsem na razvoj industrije. Za kmetijstvo so bile vse tri doline z majhno izjemo Mislinjske zaradi geografskih danosti zelo neprimerne za kakršenkoli pomembnejši večji obseg kmetijske pridelave. Dolini Meže in

³ Fischer, Slovenska gospodarska bilanca ob vstopu v prvo Jugoslavijo, str. 15.

⁴ Izračuni v obeh tabelah so bili napravljeni na podlagi podatkov, objavljenih v avstrijskih poklicnih statistikah 1869–1910. Odstotki v tabeli so izračunani glede na vse prebivalstvo v okrajnih glavarstvih Velikovec in Slovenj Gradec.

Drave sta ozki brez velikih obdelovalnih njivskih in travniških površin, še največje možnosti je imelo vrtničarstvo. Nekoliko večje možnosti so bile za živinorejo vključno z gojenjem drobnice na višje ležečih hribovitih pašnikih. V okviru razreda A je bilo vsekakor najpomembnejše gozdarstvo zaradi izjemno bogatih gozdov predvsem na Pohorju in Uršlji gori. Izgradnja železnic po Dravski in Mežiški dolini ter med Velenjem in Dravogradom je pospešila izkoriščanje gozdov, saj je omogočila hitrejši razvoj trgovine z lesom in hkrati zagotovila večji obseg zaposlovanja tudi izven poljedelstva.⁵ Nekoliko pomembnejši panogi sta bili še lov in ribolov.

Povsem drugačen pomen na tem območju pa je imela industrija in to že pred velikimi spremembami v drugi polovici 19. stoletja. Na relativno majhnem ozemlju je v obravnavanem obdobju delovala vrsta rudarskih in industrijskih obratov, ki niso bili veliki in pomembni samo za ozemlje slovenske Koroške, ampak tudi za vse slovensko etnično ozemlje, kjer so predstavljali pomembne nosilce industrializacije in razvoja. Raziskovanje gospodarskega razvoja zelo otežuje precejšnje pomanjkanje arhivskega gradiva. Izvirno arhivsko gradivo, ki je nastajalo v posameznih industrijskih obratih, je v glavnem z nekaj izjemami uničeno na vsem slovenskem ozemlju. Med izjemami pa sta k sreči tudi arhiva rudnika svinca in cinka v Mežici ter jeklarne na Ravnah. Ni pa ohranjenega gradiva za tovarno kos in usnja v Slovenj Gradcu – ta je bil uničen sredi šestdesetih let 20. stoletja – in ne za obrat kovinske industrije na Muti. Gradivo železarne Prevalje je bilo ob preselitvi verjetno prepeljano v Donawitz na Štajerskem ali uničeno. Ne vemo, kje je arhiv železarne v Mislinji, ki pa v obravnavanem času že ni več obratovala.

Prikaz razvoja najpomembnejših gospodarskih podjetij začnemo v Mežiški dolini. Najstarejši obrat v dolini je bil rudnik svinca v Mežici, ki je sodil med manjše rudnike svinca na slovenskem narodnostnem ozemlju. V njegovi bližnji okolici so delovali prav tako majhni rudniki svinca v Železni Kapli, Črni in Pliberku. Rudarjenje v Mežici se je začelo v prvi polovici 17. stoletja. Vse do sedemdesetih let 19. stoletja so iz rude pridobivali le svinčeve koncentrate, ko pa so zgradili pralnice za mehansko bogatenje, so iz rude pobirali tudi cinkove minerale in začeli pridobivati tudi cinkov in molibdenov koncentrat. Prebiranje rude so opravljali ročno, pri tem delu so bile zaposlene predvsem ženske. Tik pred začetkom prve svetovne vojne so zgradili v Žerjavu osrednjo separacijo rude, ki je bila v tistem času med najmodernejšimi v Evropi. Vzpon rudnika se je začel šele v drugi polovici 19. stoletja, ko je Pliberška rudarska zveza, ustanovljena 1868, uspela

v svojih rokah združiti vse pomembnejše koroške rudnike svinca in je s svojimi kapitalskimi vlaganji modernizirala pridobivanje svinca in cinka. Tako je omogočila tudi povečanje izkopa rude in pridobivanja obeh surovin. Zgradila je nove peči in odprla nov glavni rudniški rov. Leta 1896 je zgradila novo topilnico v Žerjavu in postopoma tam pridobivala svinec iz rude vseh okoliških rudnikov. Leta 1906 je tam zgradila še čistilnico in tako omogočila pridobivanje zelo čistega svinca. Pred prelomom stoletja je bil rudnik tudi elektrificiran s postavitvijo dinamov, lokomobil in elektromotorjev. V letih od 1899 do 1912 so zgradili še male elektrarne v Žerjavu, Topli in Poleni pri Mežici ter tako omogočili elektrifikacijo rudnikov in rudniških naprav.⁶

Železarna Prevalje je bila vse do zadnjih let 19. stoletja največji industrijski obrat v Mežiški dolini. Bila je prva v vrsti slovenskih velikih železarn, ki je še pred marčno revolucijo začela intenzivno posodabljanje svojo proizvodnjo. Uspešno je izkoristila konjunkturo v začetku štiridesetih let 19. stoletja, ki je trajala z manjšo prekinitvijo dveh let v času marčne revolucije in letu po njej vse do konca petdesetih let. Železarno so postavili angleški podjetniki Rosthorni, ki so najprej na Prevaljah leta 1824 postavili cinkarno, a je obratovala le štiri leta. Leta 1832 so začeli graditi železarno in bili sami ali z različnimi partnerji njeni lastniki vse do leta 1869, ko je bila ustanovljena velika delniška družba Hüttenberška železarska družba. Tega leta je prevaljska železarna postala njena last. Rosthorni so bili razgledani podjetniki, saj so se "hodili v Anglijo poučevat v moderno železarstvo".⁷ Že takoj po zagonu novega obrata so med prvimi v Evropi uporabljali pudlanje in se intenzivno pripravljali na sodelovanje v gradnji avstrijskega železniškega omrežja z izdelavo tirov, osi in obročev za železniške vagonne. Za železarno je bilo posebej pomembno odkritje naprav za proizvodnjo generatorskega plina leta 1844, ki je omogočilo uporabo manjvrednih kuriv – v Prevaljah lignita iz rudnika Leše, ki pa je obratoval samo do sredine 19. stoletja.

S posodobitvami v štiridesetih letih 19. stoletja je bila železarna pripravljena na sodelovanje v gradnji avstrijskega železniškega omrežja. Izdelovali so tire, osi in obroče za železniške vagonne. Ko je bila prevaljska železarna že v lasti Hüttenberške železarske družbe d.d., so prižgali nov plavž na koks, prvega v alpskih deželah, ki je talil kvalitetno rudo, pripeljano iz Hüttenberga. Bil je hkrati eden od devetih izmed 137 plavžev v letu 1871 v Avstriji, ki so uporabljali samo koks. Vse te velike posodobitve pa

⁵ Uršič, Kmetijstvo in razvoj zadružništva v Šmartnem, str. 300.

⁶ Podatke o razvoju rudnika svinca v Mežici sem povzela po obsežni literaturi, navajam le tri: Mohorič, *Industrializacija Mežiške doline*; Šorn, *Začetki industrije na Slovenskem*; *Enciklopedija Slovenije*, 10, str. 317–318.

⁷ Šorn, *Oris zgodovine železarstva na Slovenskem*, str. 68.

Razglednica Prevalj iz leta 1899 (zasebna zbirka Dragomirja Benka).

niso mogle preprečiti njene ukinitve v začetku devdesetih let oziroma njene preselitve. Izgubili so namreč boj za dobro prometno povezavo, železniška proga je prišla prepozno. Nov lastnik, železarski koncern Avstrijskoalpska montanska družba, jo je neusmiljeno likvidiral in obrate v letih 1896–1898 preselil na Štajersko, v Donawitz. Zanimivo je, da se je precejšnje število delavcev preselilo skupaj z železarno, veliko pa jih je ostalo brezposelnih.⁸

Najpomembnejši in tudi najuspešnejši podjetniki v Mežiški dolini so bili brez dvoma grofje Thurni. V dolini so imeli tri železarske obrate, fužine v Črni, Mežici in Guštanju (Ravne). Največji obrat je bila ravenska jeklarna. Obrat na Ravnah je deloval že v 18. stoletju, njegov razcvet pa se je začel v drugi polovici 19. stoletja, ko so ga Thurni posodobili. Še pred sredino stoletja so to železarno prvič prestrukturirali in že delno posodobili, tako da je bila pomemben evropski proizvajalec paličnega in vlečenege železa. Sredi petdesetih let so jo temeljito modernizirali, zgradili so pudlarno in valjarno in omogočili, da je začela izdelovati boljše vrste kovanega železa. Leta 1870 so začeli proizvajati taljeno jeklo, ko pa so leta 1881 zgradili še martinovko, so začeli izdelovati plemenita jekla. S to preusmeritvijo proizvodnje so se izognili krizi in s tem usodi Rosthornov in njihove velike železarne na Prevaljah.⁹

Zelo pomemben vir za gospodarsko in družbeno zgodovino industrializacije so ohranjene moštvene knjige za nekatere pomembne industrijske obrate na

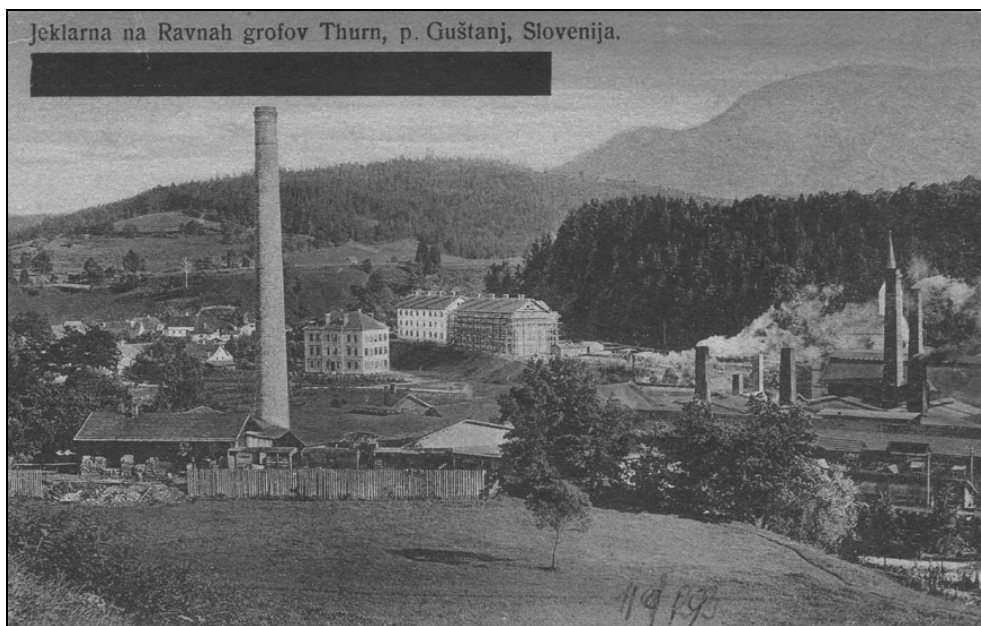
Slovenskem za čas pred prvo svetovno vojno, med njimi tudi za jeklarno na Ravnah za leta od 1834 do 1907.¹⁰ Pri obravnavanju zgodovine in razvoja posameznega industrijskega obrata imamo le redko priložnost, da lahko zelo podrobno predstavimo v njem zaposleno delavstvo. V strokovni literaturi imamo o zaposlenih delavcih v železarni Ravne samo dva zapisa: leta 1850 je bilo na Ravnah, v Mežici in Črni zaposlenih okoli 200 ljudi, leta 1892 pa je na Ravnah delalo 8 uradnikov, 6 obratovodij in 304 delavci.¹¹ V moštveno knjigo na Ravnah so zapisovali samo delavce, ne pa tudi uradnikov in obratovodij. Vpisov je 1.883, dejansko pa je v jeklarni delalo v obdobju 1838–1907 1.599 delavcev. 211 zaposlenih se je namreč v njej zaposlilo dvakrat ali večkrat. Do leta 1878 so se zaposlovali le posamezni delavci, od 1 do 6, po tem letu pa se je zaposlovalo letno med 35 in 65 oseb. Odhodi nihajo med najmanj 7 in največ 93 letno. Delavci so se zaposlovali in odhajali dokaj enakomerno skozi vse leto, je pa opazna tendenca večjega zaposlovanja v jesenskih mesecih in pogostejših odhodih z dela v spomladanskih mesecih. Ta pojav zasledimo tudi v drugih industrijskih obratih v vseh industrijskih panogah. Kažejo na navezanost novega industrijskega delavstva na domače kmečko okolje, ko je bila potrebna njihova pomoč na domači kmetiji.

¹⁰ Arhiv železarne Ravne na Koroškem, Moštvena knjiga 1837–1907.

¹¹ Mohorič, *Industrializacija Mežiške doline*, str. 20, 24; Kolar, *Železarstvo v treh dolinah*, str. 95–96.

⁸ Šorn, *Začetki industrije na Slovenskem*, str. 209, 228.

⁹ Prav tam, str. 226.

*Jeklarna grofa Thurna na Ravnah ok. 1916
(fototeka Koroškega pokrajinskega muzeja, enota Ravne na Koroškem).*

Vzroki odhodov iz železarne so različni: približno 3% delavcev je umrlo, 3% je bilo upokojenih. Nekateri so morali oditi zaradi služenja vojske, zaradi pomanjkanja dela je obrat zapustilo skoraj 4%. Bistveno več jih je bilo odpuščenih, kar dobrih 16%, večina zaradi disciplinskih prekrškov, kot so bili "plavi", pijančevanje, pretepi, kraje in, zanimivo, tudi zaradi predolgih bolniških odsotnosti. Skoraj dve tretjini ravenskih železarjev je bilo rojenih v sodnih okrajih Pliberk in Slovenj Gradec, zaposlovali pa so se tudi iz drugih slovenskih krajev ter iz nemške Koroške, nemške Štajerske, Tirolske, Predarlske, Spodnje in Zgornje Avstrije in Šlezije. Ne sme nas presenetiti visoka poklicna usposobljenost zaposlenih v tem obratu. Nekvalificiranih delavcev, dninarjev, delavcev na tovarniškem dvorišču in vajencev je bilo za dobro tretjino, v skupini priučenih, predvsem plavžarjev je bila dobra četrtina, kvalificiranih delavcev raznih strok, največ je bilo ključavničarjev, strugarjev, kovačev, orodnih kovačev, pudlarjev in tesarjev, pa skoraj 40% vseh zaposlenih. Pri tem je zanimiv podatek, da je bil zelo visok delež kvalificiranih delavcev rojenih izven slovenskega narodnostnega ozemlja.¹²

O še dveh manjših železarskih obratih, na Muti in v Mislinji, imamo žal samo fragmentarne podatke. Na Muti je začela 1780 obratovati brescijanska fužina, ki je izdelovala vlečeno, tračno in palično železo in je imela talilni ogenj za železo in talilni ogenj za jeklo. V začetku 19. stoletja so ji

dodali še koncesijo za ogenj za valjano železo.¹³ Fužina v Mislinji, ustanovljena že leta 1724, je bila v lasti družine Zois. Imela je lasten plavž. Železo so pridobivali na Pohorju, nad Mislinjskim grabnom. Izdelovali so žeblje in jih izvažali prek Trsta. Sredi 19. stoletja so že bili sposobni izdelovati osi za železniške vagone.¹⁴

Industrijski obrati drugih panog so delovali v Slovenj Gradcu ali njegovi najbližji okolici. Žal o njihovem delovanju ne vemo skoraj ničesar, ker njihovi arhivi niso ohranjeni. V Trobljah pri Slovenj Gradcu je obratovala zelo uspešna tovarna kos, v Slovenj Gradcu pa tovarna usnja, postavljena leta 1850, in tovarna meril, ki je začela obratovati leta 1904.¹⁵

Ustanovitev industrijskega obrata in organizacija njegovega dela bi bila brez smisla, če podjetniki izdelkov ne bi tudi uspešno prodajali. Podatki o tej fazi proizvodnje so nam na srečo ohranjeni v obsežnem arhivu Zbornice za obrt in trgovino iz leta 1919 v Arhivu Republike Slovenije. Gre za zbirko anketnih popisnic iz februarja 1919, ki so bile izpolnjene po posameznih industrijskih in večjih obrtnih podjetjih. Odgovori na vprašanje "Kje so slovenska industrijska in obrtna podjetja prodajala svoje izdelke?" nam omogočajo predstavitev zaključne faze proizvodnega procesa.¹⁶ Na sloven-

¹² Arhiv železarne Ravne na Koroškem, Moštvena knjiga 1837–1907.

¹³ Šorn, *Začetki industrije na Slovenskem*, str. 151, 223.

¹⁴ Prav tam, str. 145, 149, 150 in 224.

¹⁵ *Enciklopedija Slovenije*, 11, str. 386.

¹⁶ ARS, AS 448, fasc. 311/3. Vsi podatki iz ankete so obdelani v članku Fischer, *Odrptost slovenske industrije v letih pred prvo svetovno vojno*.

skem Koroškem so anketno polo izpolnili le trije obrati: rudnik svinca v Mežici z obratom v Železni Kapli, tovarna kos v Slovenj Gradcu in žage gozdne uprave v Pliberku. Rudnik svinca je poročal, da prodaja v države zahodne Evrope in Severne Amerike. Relativno majhen obrat tovarne kos v Slovenj Gradcu – zaposloval je komaj 25 delavcev – je svoje izdelke prodajal v Turčijo. Ne sme nas presenečati izvoz žaganega neobdelanega lesa s koroških žag. Svoj les so prodajale v Italijo in Grčijo pa tudi v vzhodno Evropo, v Bolgarijo, Romunijo in Rusijo.

Gledano v celoti je bil proces industrializacije slovenske Koroške v zadnjih desetletjih skupnega življenja v habsburški monarhiji uspešen. Modernizirali so najpomembnejše rudarske in industrijske obrate v pokrajini. Prometno dolgo časa odrezan del slovenskega ozemlja je našel notranjo energijo, finančna sredstva in uspešno dokončal nujno potrebne posodobitve.¹⁷

VIRI IN LITERATURA

VIRI

ARS – Arhiv Republike Slovenije

AS 448 – Zbornica za trgovino, obrt in industrijo.

Arhiv železarne Ravne na Koroškem

Moštvena knjiga 1837–1907.

Avstrijske poklicne statistike 1869–1910 – Bevölkerung und Viehstand im Reichsrathe vertretenen Königreiche und Länder, dann der Militärgränze. Nach der Zählung vom 31. Dezember 1869, Bd. 2 : Bevölkerung nach dem Berufe und der Beschäftigung. Wien: K.u.k. Central-Commission, 1871; Österreichischer Statistik, Bd. 1: Bevölkerung nach dem Beruf und der Beschäftigung. Hft.: 2, 3, 4. Wien: Bureau der k.k. statistischen Zentralkommission, 1882; Österreichische Statistik, Bd. 33: Berufstatistik nach den Ergebnissen der Völkzählung vom 31. Dezember 1890. Hft.: 4, 5, 6. Wien: Bureau der k.k. statistischen Zentralcomission, 1894; Österreichische Statistik, Bd. 66: Berufstatistik nach Ergebnissen der Völkzählung vom 31. De-

zember 1900 in den Reichsrathe vertretenen Königreichen und Ländern. Hft.: 4, 5, 6. Wien: Bureau der k.k. statistischen Zentralkommission, 1904; Österreichische Statistik, Neue Folge, Bd.3: Berufstatistik nach den Ergebnissen der Völkzählung vom Dezember 1910 in den Reichsrathe vertretenen Königreichen und Ländern. Hft.: 4, 5, 6. Wien: Bureau der k.k. statistischen Zentralkommission, 1915.

LITERATURA

Enciklopedija Slovenije, 10, 11. Ljubljana : Mladinska knjiga, 1996, 1997.

Fischer, Jasna: *Družba, gospodarstvo, prebivalstvo : družbena in poklicna struktura prebivalstva na slovenskem ozemlju od druge polovice 19. stoletja do razpada habsburške monarhije*. Ljubljana : Inštitut za novejšo zgodovino, 2005.

Fischer, Jasna: *Odprtost slovenske industrije v letih pred prvo svetovno vojno. Prispevki za novejšo zgodovino*, 1994, 1, str. 35–43.

Fischer, Jasna: *Slovenska gospodarska bilanca ob vstopu v prvo Jugoslavijo. Prevrati in slovensko gospodarstvo v XX. stoletju 1918–1945–1991* (ur. Neven Borak in Žarko Lazarevič). Ljubljana : Cankarjeva založba, 1996, str. 13–21.

Kolar, Marjan: *Železarstvo v treh dolinah. Med Peco in Pohorjem*, 1. zv. (ur. Anton Golčer in Rajko Poberžnik). Maribor : Založba Obzorja, 1965, str. 87–111.

Mohorič, Ivan: *Industrializacija Mežiške doline*. Maribor : Založba Obzorja, 1954.

Šorn, Jože: *Oris zgodovine železarstva na Slovenskem. Zgodovinski časopis*, 31, 1977, št. 1–2, str. 63–70.

Šorn, Jože: *Začetki industrije na Slovenskem*. Maribor : Založba Obzorja, 1984.

Uršič, Ivan: *Kmetijstvo in razvoj zadružništva v Šmartnem. 900 let Šmartna pri Slovenj Gradcu 1106–2006* (ur. Tone Turičnik, Franček Lasbacher, Vinko Vrčkovnik). Šmartno pri Slovenj Gradcu : Mestna občina Slovenj Gradec in Vaške skupnosti Šmartno, Legen in Turiška vas, 2006, str. 297–306.

¹⁷ Naj mi bo za konec dovoljena zelo osebna pripomba. V veselje in čast mi je bilo, da sem bila povabljenka k pisanju tega sestavka za tematsko številko Kronike o slovenski Koroški. Čustveno sem vezana na ta prelep košček Slovenije, ki je s Slovenj Gradcem sredi Mislinjske doline moj rojstni kraj. V ozkih dolinah slovenske Koroške, obkroženih s Pohorjem, Uršljo Goro, Kozjim hrbtom, Peco, Kozjakom in Graško goro so živeli srčni ljudje, ki so skozi stoletja uspeli ohraniti svoje slovenstvo in predvsem preživeti.

ZUSAMMENFASSUNG

Die wirtschaftliche Entwicklung des slowenischen Kärntens in den letzten Jahrzehnten vor dem Untergang der Habsburgermonarchie

Das kleine Gebiet des slowenischen Kärntens, das eigentlich drei kurze Täler umfasst, überrascht in der zweiten Hälfte des 19. Jahrhunderts durch seine Vitalität. Laut Schätzungen der Einwohnerzahl, die uns zur Verfügung stehen, kann man darauf schließen, dass die Bevölkerung dort viel langsamer als im übrigen slowenischen ethnischen Gebiet anwuchs. Viel schneller veränderte sich dagegen die Berufsstruktur der Bevölkerung. Das gilt insbesondere für Industrie und Gewerbe. Das erwähnte Gebiet blieb lange Zeit verkehrsmäßig isoliert, nicht nur im Hinblick auf Eisenbahn-, sondern auch auf Straßenverbindungen. Das kleine Stück Erde bot geringe Möglichkeiten für den Ackerbau, darum war im Rahmen der Wirtschaftsaktivität in der Klasse A (Landwirtschaft, Jagd und Fischfang) die Forstwirtschaft (in diesem walddreichen Gebiet) am wichtigsten.

Viel intensiver entwickelte sich die Industrie. Über das Gewerbe liegen uns leider keine Angaben vor. Drei Industriezweige waren von Bedeutung: Bergbau, Metall- und Lederindustrie. Bleiarmes Erz wurde im Bergwerk Mežica (Mieß) gewonnen. Durch Erweiterung von Bergstollen und Moderni-

sierung konnte jedoch die Erzgewinnung wesentlich vergrößert werden: Das Bergwerk wurde relativ schnell elektrifiziert durch Einführung von Dynamos und Lokomobilen, es wurde ein neues Separationswerk in Žerjal gebaut, außerdem begann man auch mit der Produktion von Zink- und Molybdänkonzentrats. Meniger Glück hatten die Hüttenwerkbesitzer in Prevalje (Prävali). Der zunächst moderne und größte Betrieb im Mežica-(Mieß-)Tal führte als einer der Ersten im weiteren Gebiet Österreich-Ungarns das neue Puddelverfahren ein, errichtete den ersten Kokshochofen in den Alpenländern und beteiligte sich mit seinen Qualitätserzeugnissen (Schienen, Achsen und Rädern) am Bau des österreichischen Eisenbahnnetzes. Zu Beginn der krisenhaften neunziger Jahre des 19. Jahrhunderts verlegte ihn sein neuer Besitzer jedoch nach Donawitz.

Von den drei Hüttenwerken der Grafen von Thurn war das Eisenwerk in Ravne (Streiteben) das bedeutendste. Seine Besitzer modernisierten und erweiterten es ständig, zuerst um die Jahrhundertmitte um ein neues Puddel- und Walzwerk, später folgte noch ein Martinsofen. Diese Eingriffe ermöglichten die Erzeugung von besseren Schmiedeeisen-, später Edeldahlarten. Über zwei kleinere Hüttenwerke in Muta (Hohenmauten) und Mislinja (Mießling) stehen uns nur wenige Angaben zur Verfügung. In der Umgebung von Slovenj Gradec (Windischgraz) oder in der Stadt selbst nahmen ab Mitte des 19. Jahrhunderts allmählich eine sehr erfolgreiche Sensenfabrik, eine Lederfabrik und eine Messgerätefabrik ihren Betrieb auf.